

УДК 343.21

О.О. КНИЖЕНКО, канд. юрид. наук, доц.,
Харківський національний університет внутрішніх справ

ЗАГАЛЬНА ТА СПЕЦІАЛЬНА ПРЕВЕНЦІЇ ТА ЇХ ВПЛИВ НА КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІ САНКЦІЇ

Ключові слова: загальна та спеціальна превенції, кримінально-правові санкції

Проблема конструювання кримінально-правових санкцій, не дивлячись на значну кількість присвячених їй робіт (Я.М. Браїніна, О.А. Буніна, С.І. Дементьева, Ю.А. Демидова, Т.А. Денисової, М.Д. Дурманова, О.П. Горох, Н.О. Гуторової, А.Н. Ігнатова, І.Я. Козаченка, А.П. Козлова, А.І. Коробєєва, Л.Л. Круглікова, О.Е. Лейста, А.А. Музики, І.О. Нечаєвої, Н.А. Ниркової, Н.В. Огороднікової, П.П. Осипова, С.А. Полякова, В.П. Проценка, В.В. Мальцева, К.Р. Самвелян, В.П. Сілка, Ю.В. Філей та інших) є однією з найменш розроблених. Тому й до сьогодні законодавець, встановлюючи кримінально-правові санкції, не має чітко визначених меж їх конструювання. Вважаємо, що розв'язати означену проблему допоможе з'ясування впливу загальної та спеціальної превенцій на кримінально-правові санкції.

Отже, метою цієї роботи є з'ясування впливу загальної та спеціальної превенцій на кримінально-правові санкції.

У доктрині права порушувалося питання про превентивний вплив санкцій, оскільки їх вплив на свідомість і волю суб'єктів виникає з моменту видання самої норми й на цьому етапі суб'єкти правовідносин вимушені оцінювати свої сили та можливості при вирішенні питання про взяття на себе певних правових обов'язків. У таких випадках санкція є організуючим засобом, який примушує утримуватися від правопорушення [1, с.127–133]. У світлі сказаного хочеться пригадати слова Г.Ю. Маннса, який писав, що багатовіковий період розвитку від родової общини до сучасної держави свідчить про пріоритет загал-

ьного попередження вчинення злочинів над спеціальним [2, с.17].

Поставлене перед нами завдання ускладнюється тим, що в криміналістичній літературі тривають дискусії щодо множинності цілей покарання, кримінальної відповідальності та заходів кримінально-правового впливу, самостійності таких цілей, як загальне та спеціальне попередження вчинення злочинів. На думку одних авторів, загальна та спеціальна превенції є складовою однієї мети – попередження вчинення злочинів [3]. За переконанням інших – вони мають різне гносеологічне коріння, а тому їх важко поєднати [4, с.108]. Тому перед кримінальним правом можуть ставитися дві мети покарання – спеціальне і загальне попередження злочинів, які тісно взаємозв'язані з функціями кримінального права, і, що важливо, результати їх реалізації можуть бути пізнані. Рівень реалізації першої мети буде характеризуватися станом рецидиву. Показником досягнення другої мети є загальна кількість злочинів, вчинених раніше не судимими особами [5, с.60].

Г.Ю. Маннсом висловлено, з нашої точки зору, цілком правильне твердження, що історія розвитку суспільства свідчить, що під час загострення класових протиріч, в епоху революційних коливань на перший план завжди висувається мета загального попередження, втрачаючи своє значення в епохи відносно спокійного розвитку, коли зростання злочинності визначається не стільки зростанням первинної злочинності, скільки збільшенням рецидиву [2, с.20].

Запобігання вчиненню нових злочинів іншими особами (загальна або генеральна превенція) як мета покарання полягає в тому, що його застосування повинно забезпечити попередження вчинення злочинів з боку інших нестійких осіб [6, с.22; 7, с.18; 4, с.112], в утриманні загрозою покарання осіб, які здатні стати на злочинний шлях, від вчинення злочину [8, с.36; 9, с.32], забезпечити законослухняну поведінку всіх осіб шляхом покарання конкретної особи [10, с.88], особливий психолого-виховний вплив на осіб, який полягає в утриманні під загрозою покарання від вчинення злочинів [11, с.13].

Г.Ю. Маннс вважає, що мета загального попередження досягалася й буде досягнута з допомогою виховного та мотиваційного впливу на населення шляхом погрози застосування примусових заходів та шляхом її виконання щодо осіб, які вчинили суспільно небезпечне діяння [2, с.20].

Спірним серед криміналістів до цих пір є питання про те, чи слід перед покаранням ставити мету загального попередження, відповідно до якої факт застосування покарання до особи, визнаної винною у вчиненні злочину, повинен залякувати й інших осіб, схильних до злочину, й тим самим утримувати їх від вчинення злочинних діянь. Тому, на думку окремих учених мета загального запобігання має відношення лише до умисних злочинів [12, с.341].

Однак ми підтримуємо думку, що здатність попереджувати злочини з боку тих, хто їх ще не вчинив є найбільш важливою властивістю кримінального покарання й кримінальної відповідальності в цілому, завдяки чому державі вдається підтримувати порядок у суспільстві [12, с.418]. Впливом, утримуючим від вчинення злочинів, наділені й так звані заохочувальні кримінально-правові норми, що стимулюють правомірну поведінку після вчинення злочину (добровільна відмова від вчинення злочину до кінця, дійове каяття) [12, с.424].

Утримання особи від злочину, який вона бажала б учинити, залежить від поєднання принаймні трьох чинників: її моральних заборон, страху осуду з боку друзів і страху перед покаранням. Дія карного механізму сама по собі є найефективнішим заходом мобілізації такої форми соціального контролю, як громадський осуд. Вирішальним чинником у створенні стримуючого ефекту є, звичайно, не об'єктивно існуючий ризик викриття, а ризик, який береться в розрахунок потенційним злочинцем [7, с.70, 72]. Але серед науковців панувала думка, згідно з якою мета покарання більшою мірою досягається за умови, якщо воно буде суворим [13]. Така позиція зазнала справедливої критики С.В. Познишевим [14, с.32, 53] і М.Д. Шаргородським [6, с.23]. За їх переконанням сама по собі кара не здатна виконувати ті завдання, які постають перед покаранням.

Вищесказане дозволяє підтримати Н.О. Гурторову, Т.А. Денисову, Г. Курі, В.П. Сілкина, О.І. Шинальського та інших учених, які умовами досягнення покаранням мети загального попередження в кримінальному праві визнають: 1) невідворотність його застосування за вчинення злочину; 2) достатню міру суворості, репресивності покарання [15, с.349, 350; 16; 17; 18, с.154–157].

Можна підтримати А.І. Марцева, що загальне попередження охоплює певний комплекс державно-правових заходів, спрямованих на утримання громадян від вчинення злочинів [19, с.46]. На думку автора, на відміну від спеціального попередження, яке має ретроспективний характер і реалізується лише після вчинення злочину, загальне попередження має активний характер, є своєрідною перешкодою до вчинення суспільно небезпечних діянь [19, с.48]. Вчений виділяє загально превентивний вплив за його спрямованістю на два види: конкретизований та неконкретизований. Під першим розуміє вплив на осіб, які в силу своєї протиправної поведінки мали справу з діяльністю органів держави, які ведуть боротьбу зі злочинністю. Під другим – вплив на осіб, які мають лише теоретичне уявлення про характер та інтенсивність державного примусу. Конкретизований загально превентивний вплив зв'язаний із загально превентивним і чинить виховний вплив [19, с.49, 50].

Неодноразово у криміналістичній літературі порушувалося питання й про те, які заходи державного примусу чинять превентивний вплив на особу, яка вчинила злочин. Так, зокрема, вченими відзначалося, що при умовному засудженні, яке чинний КК України відніс до звільнення від відбування покарання з випробуванням, мета загального попередження досягається шляхом призначення конкретної міри покарання й гласністю процесу. Крім того, її досягненню сприяє встановлення іспитового строку й наявність загрози застосування призначеного покарання [20, с.18]. На думку В.А. Ломако, специфіка досягнення мети як загального, так і спеціального попередження при умовному засудженні полягає в тому, що для їх досягнення більшою мірою використовується виховний

вплив, а караючому відводиться допоміжна роль [20, с.19].

Погоджуючись із думкою вченого, що мета загального попередження при застосуванні цього інституту має свої особливості, зазначимо, що загальне попередження, будучи метою кримінальної відповідальності, не виключає специфіки його досягнення залежно від форм прояву кримінальної відповідальності. Таким чином, цілком підтримуємо позицію І.Х. Соловйова, що загальна та спеціальна превенції є метою реалізації кримінальної відповідальності [21] й вважаємо, що її досягнення є можливим й при застосуванні інших заходів кримінально-правового впливу.

Слід сказати, що в літературі порушувалося питання доцільності вживання терміна «попередження злочинів», оскільки злочин об'єктивно вже існує, й неможливо попередити те, що вже існує. Однак через усталеність термінології науковці визнають за можливе використання цього терміна [22, с.7].

Запобігання вчиненню нових злочинів засудженим (спеціальна превенція) як мета покарання досягається шляхом поставлення особи в такі умови, які значною мірою перешкоджають або повністю позбавляють можливості вчинити новий злочин. Тому можна погодитися з І.І. Карпецем, що таке попередження спрямоване на утримання конкретної особи від вчинення злочину й її виховання [8, с.37]. Хоча в криміналістичній літературі спеціальне попередження визначають ще й як нейтралізацію кримінальної небезпечності суб'єкта, який порушив закон та зазнав покарання [4, с.127], або такий вплив на особу, що веде до її виправлення та перевиховання [9, с.33], або як психолого-виховний вплив засобами реалізації покарання відносно осіб, які вчинили злочин, спрямований на те, щоб у майбутньому ця особа не вчиняла нових злочинів [11, с.14]. І.М. Васильєв із цього приводу відзначав, що попередження споріднене з іншими цілями покаранням, оскільки умовою їх досягнення є невчинення засудженим нового злочину [23, с.9].

Спеціальне попередження є реакцією держави на вчинений злочин і є впливом на засудженого. У зв'язку з цим деякі автори вважають, що мета спеціальної превенції передбачає

створення особливих умов під час відбуття злочинцем покарання, що виключають здійснення ним у майбутньому нових злочинів. У цьому випадку виправлення і перевиховання виступатимуть як засіб цієї мети [5, с.61].

У науковій правовій літературі неодноразово відзначалося, що мета спеціального попередження досягається не лише шляхом виконання покарання, коли особа поставлена в такі умови, які значною мірою перешкоджають або повністю позбавляють можливості вчинити новий злочин, але й шляхом залякування покаранням. Такий вплив чинить як сам факт засудження і призначення покарання, так і загроза погіршення долі засудженого в разі вчинення ним нового злочину [24, с.100; 20, с.13; 10, с.88].

Загроза покаранням – це не тільки штучне створення ризику несприятливих наслідків, а й засіб вираження суспільного несхвалення. І такого роду офіційна догана певній поведінці може впливати на настанови людей незалежно від страху перед санкціями [7, с.126], тобто досягається мета загального попередження.

Т.А. Денисова відзначала, що мета спеціальної превенції досягається двома шляхами: а) злочинець позбавляється фізичної можливості вчинити злочин; б) злочинець остереігається повторного застосування до нього покарання за злочин [10, с.88]. Мета спеціального попередження існує лише доти, поки не буде досягнуто мети виправлення засуджених [10, с.90].

В юридичній літературі також відзначалося, що засобами спеціального попередження є каральний та виховний вплив на особу в період відбування покарання. Небажання знову пережити позбавлення та обмеження, які містяться в покаранні, суттєвим чином впливають на альтернативу поведінки особи. А тому ефективність загально превентивної дії покарання виявляється у двох моментах: поперше, в законодавчому визначенні змісту того чи іншого виду покарання й, по-друге, в умовах виконання покарання [11, с.15, 16].

На таку властивість привертав увагу й В.П. Сілкін, обстоюючи думку, що покарання, не пов'язані з позбавленням волі, умовне засудження тією чи іншою мірою пов'язані з посиленням соціального контролю над засудженим,

і це також слугує меті спеціального попередження. Тобто спеціально превентивні ресурси покарання поєднуються із заходами профілактики спеціальної кримінології [18, с.152].

На думку О.Г. Фролової, «мету покарання – попередження вчинення нових злочинів засудженими – досягають, по суті, ще в процесі руху до мети виправлення засуджених. На відміну від процесу досягнення мети виправлення засуджених, при досягненні мети попередження вчинення ними нових злочинів серед усіх виховних засобів, що застосовуються до засуджених, особливого значення набувають встановлений порядок виконання та відбування покарань (або режим виконання та відбування покарань), а також організація проведення спеціальної оперативно-розшукової роботи, що разом з тим не означає нехтування іншими виховними засобами для забезпечення досягнення цієї мети» [25]. Досягнення мети спеціального попередження, на її думку, є першим і обов'язковим кроком на шляху подальшого досягнення інших цілей покарання. Без реалізації цієї мети досягнення інших цілей покарання, таких як загальне попередження та виправлення засуджених, стає практично неможливим (виняток можуть становити лише окремі види необережних злочинів). Наведене, проте, аж ніяк не применшує взаємодії та взаємозумовленості процесів досягнення всіх цілей покарання, що передбачає, зокрема, «взаємодопомогу», чи «взаємодітримку», всіх цілей покарання при русі до їх досягнення [25].

На думку О.І. Коробеева при встановленні санкцій законодавець, виходячи з мети загального попередження повинен врахувати, що вони (санкції) мають бути такими, щоб могли утримати потенційного правопорушника від вчинення злочину. Для цього законодавцю необхідно при вчиненні більш суспільно небезпечного діяння використовувати загрозу застосування більш значного карального впливу [4, с.113]. Однак у літературі відзначається, що в такому контексті кримінально-правовий припис може чинити на окремих членів суспільства, як правило, не прямий, а лише опосередкований вплив через соціальні інститути. Саме через це, намагаючись пе-

редбачити як «запрацюють» оновлені санкції, важко розраховувати на те, що їх зміст миттєво та адекватно буде сприйнято особами, яким вони адресовані. Також не спрацьовує цей механізм у необережних злочинах, при накопиченні особою антигромадського потенціалу [4, с.115–119].

Однак не можна не погодитися з тим, що через вразливість цілей покарання, яка впливає з того, що загальне попередження з акцентом на залякування та спеціальне попередження, орієнтоване на виправлення, фактично не можуть бути надійними напрямками у формуванні кримінально-правової політики. Слабкість загального попередження криється в тому, що ця мета має виходити зі «свободи вибору» злочинця, значно спрощуючи цим самим реальне становище речей і створюючи передумови для явної переоцінки значення загрози як регулятора людської поведінки. Така мета «підштовхує» кримінальну юстицію до жорсткої кримінальної практики, в межах якої злочинець не є особистістю, яка заслуговує на об'єктивну оцінку вчиненого нею діяння, а виступає у якості якогось «людського матеріалу», який опинившись у руках держави, може використовуватися для вирішення «повчально-залякувальних» завдань, які часто мають вельми віддалене відношення і до особистісних характеристик особи, і до того, що ставиться їй у вину. Спеціально попереджувальна орієнтація сама по собі також не здатна оптимізувати механізм кримінально-правового впливу [4, с.139].

Підсумовуючи, погодимося з тим, що залякування (з тих пір як з'явилося покарання) завжди визначало сутність загальнопревентивної функції кримінальної відповідальності, однак ніколи не вичерпувало його зміст повною мірою. Більше того, суть загального попередження непостійна, оскільки навіть за одну історичну епоху можна було неодноразово спостерігати зміну ставлення до неї [12, с.438].

Вважаємо, що праві ті науковці, на переконання яких не можна переоцінювати значення кримінально-правових санкцій і покарання в загальному запобіганні злочинам. Кримінальний закон не є ні єдиним, ні, тим більше, головним чинником у боротьбі зі зло-

чинністю. Цій меті слугує весь комплекс соціально-економічних, ідеологічних, правових та інших заходів. Досвід застосування кримінального закону переконливо довів обмежені можливості покарання в досягненні цілей спеціальної та загальної превенції [18, с.160].

Однак цілі кримінально-правового впливу, як і принципи кримінального права є відправними точками у формуванні, а можна навіть й сказати у «зародженні» правил конструювання кримінально-правових санкцій, оскільки є такими, що спрямовують законодавця.

Отже констатуємо, що загальне і спеціальне попередження вчинення злочинів є не лише цілями покарання, цілями кримінальної відповідальності, а й цілями кримінально-правового впливу.

Прояв вказаних цілей відбувається залежно від кримінально-правового інституту, або якщо бути більш точним, – то від конкретних заходів кримінально-правового впливу, які застосовує суд до особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння.

Ці цілі при реалізації відповідних заходів кримінально-правового характеру можуть не лише не збігатися, а різнитися між собою, оскільки заходи кримінально-правового впливу можуть застосовуватися не лише до суб'єкта вчинення злочину, а й до неосудної чи малолітньої особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, передбачене кримінальним законом [26]. Цілі застосування конкретних заходів кримінально-правового впливу, виходячи із співвідношення загального й окремого, мають власні цілі, оскільки окреме набуває своїх особливих ознак, які не властиві цілому.

Вважаємо, що такий підхід дозволить доктрині права в подальшому виробити струнку концепцію у визначенні теоретичних засад встановлення кримінально-правових санкцій. Зокрема, цілі кримінально-правового впливу при встановленні кримінально-правових санкцій повинні враховуватися як щодо їх змісту, так і щодо їх форми.

ЛІТЕРАТУРА

1. Иерусалимов А. И. О предупредительной роли уголовно-правовых и администра-

тивно-правовых санкций при обеспечении прав граждан / А. И. Иерусалимов // Советское законодательство и вопросы борьбы с преступностью. – 1974. – Вып. 10.

2. Маннс Г. Ю. Общее и специальное предупреждение в уголовном праве / Г. Ю. Маннс. – Иркутск : Власть труда, 1926. – 72 с.

3. Цветинович А. Л. Дополнительные наказания: функции, система, виды : монография / А. Л. Цветинович. – Куйбышев : Изд-во Саратов. ун-та, Куйбышевский филиал, 1989. – 191 с.

4. Коробеев А. И. Уголовно-правовая политика: тенденции и перспективы : монография / А. И. Коробеев, А. В. Усс, Ю. В. Голик. – Красноярск : Изд-во Красноярск. ун-та, 1991. – 240 с.

5. Чучаев А. И. Цели наказания в советском уголовном праве : учеб. пособие / Чучаев А. И. – Москва : РИО ВЮЗИ, 1989. – 80 с.

6. Шаргородский М. Д. Наказание, его цели и эффективность / М. Д. Шаргородский. – Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1973. – 160 с.

7. Анденес И. Наказание и предупреждение преступлений / И. Анденес. Пер. с англ. – М. : Прогресс, 1979. – 263 с.

8. Карпец И. И. Наказание. Социальные, правовые и криминологические проблемы / И. И. Карпец. – М. : Юрид. лит., 1973. – 228 с.

9. Остроумов С. С. О преступлении и наказании (Основные уголовно-правовые и криминологические аспекты) / С. С. Остроумов, М. И. Якубович. – М. : Знание, 1976. – 47 с. (В помощь лектору).

10. Денисова Т. А. Покарания: кримінально-правовий, криминологічний та кримінально-виконавчий аналіз : монографія / Т. А. Денисова. – Запоріжжя : Вид-во КПУ, 2007. – 340 с.

11. Бышевский Ю. В. Наказание и его назначение : учебное пособие / Ю. В. Бышевский, А. И. Марцев. – Омск : НИОиРИО Омской высшей школы милиции МВД СССР, 1975. – 82 с.

12. Уголовное право. Актуальные проблемы теории и практики: сборник очерков / под ред. В. В. Лунева. – М. : Юрайт, 2010. – 779 с.

13. Найденов В. Надзор за законностью назначения судами мер уголовного наказания – важнейшая задача прокуроров / В. Найденов // Соц. законность. – 1985. – № 2. – С. 7–12.

14. Познышев С. В. Основные вопросы учения о наказании: исследование / С. В. Познышев. – М. : Типогр. императ. Моск. ун-та, 1904. – 407 с.

15. Гуторова Н. О. Проблеми кримінально-правової охорони державних фінансів України: дис. ...доктора юрид. наук : 12.00.08 / Гуторова Наталія Олександрівна. – Харків : Нац. ун-т внутр. справ, 2002. – 429 с.

16. Кури Г. Концепции предупреждения преступности: помогут ли строгие наказания / Г. Кури // Вплив покарання на злочинність: Кримінологічні дослідження. – 2009. – Вип. 3. – С. 9–40.

17. Шинальський О. Мета покарання / О. Шинальський // Вісник прокуратури. – 2003. – № 8 (26). – С. 44–49.

18. Силкин В. П. Уголовно-правовые санкции за преступления против собственности: дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.08 / Силкин Вячеслав Петрович ; Санкт-Петербургский юрид. ин-т Генеральной прокуратуры РФ. – СПб., 2004. – 203 с.

19. Марцев А. И. Уголовная ответственность и общее предупреждение преступлений : учеб. пособие / А. И. Марцев. – Омск : Омская высшая школа милиции МВД СССР, 1973. – 96 с.

20. Ломако В. А. Применение условного осуждения / В. А. Ломако. – Харьков : Вища

школа, 1976. – 125 с.

21. Соловьев И. Ф. Установление и реализация уголовной ответственности в суде / И. Ф. Соловьев // Уголовная ответственность: основания и порядок реализации : межвуз. сб. науч. статей / под ред. Шейфер С. А. – Самара : Самарск. гос. ун-т, 1991. – С. 115–121.

22. Литвинов А. Н. Предупреждение преступлений и правонарушений. Профилактическая работа с населением : науч.-практ. пособие / А. Н. Литвинов. – М. : ЮРКНИГА, 2004. – 160 с.

23. Васильев И. М. Наказание по советскому уголовному праву / И. М. Васильев. – М. : Типография им. Воровского, 1970. – 87 с.

24. Пионтковский А. А. Об условном осуждении или системе испытания / А. А. Пионтковский. Одеса : Типо-литогр. Штаба Одес. воен. округа, 1894. – 187 с.

25. Фролова О. Г. Злочинність і система кримінальних покарань (соціальні, правові та кримінологічні проблеми й шляхи їх вирішення за допомогою логіко-математичних методів) : навч. посіб. / О. Г. Фролова. – К. : АртЕк, 1997. – 208 с.

26. Книженко О. О. Поняття санкцій у кримінальному праві // О. О. Книженко / Вісник Харківськ. нац. ун-ту внутр. справ. – 2010. – Вип. 1 (48). – С. 79–84.

Книженко О. О. Загальна та спеціальна превенції та їх вплив на кримінально-правові санкції / О. О. Книженко // Форум права. – 2011. – № 2. – С. 404–409 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/FP/2011-2/11kookpc.pdf>

Розглянуто таку мету покарання, як запобігання вчиненню нових злочинів, як засудженими, так й іншими особами. Досліджено, яким чином вона має враховуватися законодавцем при конструюванні кримінально-правових санкцій.

***

Книженко О.О. Общая и специальная превенции и их влияние на уголовно-правовые санкции

Рассмотрена такая цель наказания, как предотвращение совершения новых преступлений, как осужденными, так и другими лицами. Исследовано, каким образом она должны учитываться законодателем при конструировании уголовно-правовых санкций.

***

Knigenko O.O. The General both Special Prevention and Their Influence on Criminally-Legal Sanctions

Such purpose of punishment, as prevention of fulfillment of new crimes both condemned, and other persons are considered. It is investigated, how it should be considered by the legislator at designing of criminally-legal sanctions.